

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні Вченої ради
НПУ імені М.П. Драгоманова
«24» листопада 2022 р.
Протокол № 5

Проректор з навчально-
методичної роботи

проф. Варвара Р. М.

ПРОГРАМА
навчальної дисципліни

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

освітньо-професійної програми
Дошкільна освіта

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

спеціальності 012 Дошкільна освіта

Шифр за навчальним планом ПП 2.10

Київ 2022

Розробник програми:

Левінець Наталія Валентинівна, кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензенти:

Мельничук О. І., кандидат педагогічних наук, доцент, в.о.директора
Комунального закладу «Прилуцький гуманітарно-педагогічний фаховий
коледж імені Івана Франка» Чернігівської обласної ради

Козак Т. .В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і
психології дошкільної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова

Обговорено та рекомендовано до видання на засіданні Науково-методичної
ради НПУ імені М.П. Драгоманова « 22 » листопада 2022 року, протокол № 4

Голова НМР

(підпис)

проф. Вернидуб Р.М.

1. Пояснювальна записка

Програма навчальної дисципліни **«Інклюзивна освіта в закладі дошкільної освіти»** складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців освітнього рівня «бакалавр», галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 012 «Дошкільна освіта».

Предметом навчальної дисципліни є загальні закономірності побудови та функціонування інклюзивної освіти, що має забезпечити доступність до якісної освіти відповідного рівня дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожної дитини.

Міждисциплінарні зв'язки: «Психологія дитяча», «Психологія», «Педагогіка дошкільна», «Педагогіка», «Вступ до спеціальності».

Мета і завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни *«Інклюзивна освіта в закладі дошкільної освіти»* забезпечення підготовки майбутніх вихователів до включення дітей з особливими потребами у звичайні групи дошкільного навчального закладу, сприяння реалізації прав дітей щодо рівного доступу до якісної освіти без упереджень та стереотипів. Зміст даного курсу має також допомогти вихователям глибше зрозуміти переваги інклюзивної освіти, навчитися розробляти якісні індивідуалізовані навчальні плани для дітей та їх родин.

Основними завданнями вивчення дисципліни *«Інклюзивна освіта в закладі дошкільної освіти»* є:

- оволодіння основними поняттями курсу;
- формування професійного світогляду і наукових уявлень про сутність інклюзивної освіти на основі аналізу провідних концептуально-методологічних підходів та загальних тенденцій розвитку інклюзивної освіти у світі та в Україні;
- розкриття сутності, завдань, змісту та форм інклюзивної дошкільної освіти;
- ознайомлення з досвідом інклюзивної освіти в різних країнах;

- формування стійкої мотивації до запровадження інклюзивного підходу в професійно-педагогічній діяльності;
- формування навичок забезпечення супроводу дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі закладу дошкільної освіти;
- формування практичних навичок і умінь визначати зміст, методи і оптимальні структурно-організаційні форми здійснення професійної діяльності вихователів закладів дошкільної освіти в умовах інклюзії;
- формування навичок налагодження змістовної співпраці з іншими фахівцями, залученими у команду із запровадження інклюзивної освіти; вироблення навичок командної роботи при навчанні та вихованні дітей з особливими освітніми потребами;
- формування навичок реалізації партнерських взаємин з родинами.

Основні результати навчання і компетентності згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми:

№ з/п	Програмні результати навчання	Компетентності
1.	ПР-03. Розуміти природу і знати вікові особливості дітей з різними рівнями розвитку, особливості розвитку обдарованих дітей, індивідуальні відмінності дітей з особливими освітніми потребами.	ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі дошкільної освіти з розвитку, навчання і виховання дітей раннього і дошкільного віку, що передбачає застосування загальних психолого педагогічних теорій і фахових методик дошкільної освіти, та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

2.	ПР-07. Планувати освітній процес в закладах дошкільної освіти з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей дітей раннього і дошкільного віку, дітей з особливими освітніми потребами та складати прогнози щодо його ефективності.	КЗ-8. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
3.	ПР-22. Дотримуватись умов безпеки життєдіяльності дітей раннього і дошкільного віку.	КЗ-9. Здійснення безпечної діяльності.
4.	ПР-08. Вміти складати індивідуальні програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами та необхідні для навчання документи; бути знайомим з універсальним дизайном в освіті та розумним пристосуванням.	КС-10. Вміння складати Індивідуальну програму розвитку та необхідні для навчання дітей з особливими освітніми потребами документи, бути знайомими з універсальним дизайном в освіті та розумним пристосуванням.
5.	ПР-10. Бути знайомим з програмою раннього втручання, розуміти можливості опори на нього в подальшій роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.	КС-15. Здатність до індивідуального і диференційованого розвитку дітей раннього і дошкільного віку з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей пристосуванням.
6.	ПР-16. Здійснювати суб'єкт-суб'єктну взаємодію і	КС-19. Здатність до комунікативної взаємодії з дітьми,

	розвивальне міжособистісне педагогічне спілкування з дітьми дошкільного віку та особистісно-і соціально зорієнтоване спілкування з батьками.	батьками, колегами.
--	--	---------------------

II. Орієнтовний тематичний план

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 6 кредитів ЄКТС 180 годин.

№п /п	Назви модулів і тем	Кількість годин (денна форма навчання)							Кількість годин (заочна форма навчання)						
		Всього	Аудиторні	Лекції	Практичні	Семінарські	Лабораторні	СРС	Всього	Аудиторні	Лекції	Практичні	Семінарські	Лабораторні	СРС
1.	Теоретичні основи інклюзивної освіти.	60	26	12	4	10	-	34	48	6	3	-	3	-	42
1.1.	Вступ. Діти з особливими потребами у суспільстві.	16	8	4	2	2	-	8	10,5	0,5	0,5	-	-	-	10
1.2.	Досвід втілення інклюзивної освіти за кордоном.	14	6	2	2	2	-	8	13,5	1,5	0,5	-	1	-	12
1.3.	Включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.	10	4	2	-	2	-	6	9	1	0,5	-	0,5	-	8
1.4.	Стратегія роботи з дітьми з особливими потребами.	10	4	2	-	2	-	6	11	1	0,5	-	0,5	-	10

1.5.	Встановлення партнерських стосунків з родинами.	10	4	2	-	2	-	6	14	2	1	-	1	-	12
2.	Шляхи включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.	120	56	24	16	16	-	64	132	18	9	6	3	-	114
2.1.	Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.	10	4	2	2	-	-	6	11,5	1,5	1	0,5	-	-	10
2.2.	Тематичне навчання. Інклюзивний підхід до побудови освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.	10	4	2	-	2	-	6	13,5	1,5	1	0,5	-		12
2.3.	Універсальний дизайн інклюзивного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти.	12	4	2	2	-	-	8	16	2	1	1	-		14
2.4.	Команда психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми	12	4	2	-	2	-	8	14	2	1	-	1	-	12

	потребами в закладі дошкільної освіти.														
2.5.	Розробка індивідуальної програми розвитку дитини.	16	8	4	2	2	-	8	16	2	1	1	-	-	14
2.6.	Проведення спостережень і процес оцінювання. Планування заходів підтримки і адаптації освітнього середовища.	10	4	2	-	2	-	6	14	2	1	-	1	-	12
2.7.	Технології інклюзивної дошкільної освіти.	14	8	4	2	2	-	6	19	3	1	1	1	-	16
2.8.	Додаткові освітні послуги в закладі дошкільної освіти.	12	6	2	2	2	-	6	16	2	1	1	-	-	14
2.9.	Вплив різних видів розладів на процеси навчання і виховання дітей з особливими потребами в закладі дошкільної освіти.	24	14	4	6	4	-	10	12	2	1	1	-	-	10
	Усього годин	180	82	36	20	26	-	98	180	24	12	6	6	-	156

III. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами

Модуль I. *Теоретичні основи інклюзивної освіти.*

Тема 1.1. *Вступ. Діти з особливими потребами у суспільстві.*

Мета і завдання курсу. Понятійно-термінологічні основи курсу: діти з особливими потребами, інклюзія, інтеграція, інклюзивна освіта, реабілітація (соціальна, психологічна, педагогічна, медична) корекційно-реабілітаційна робота. Комплексний підхід у задоволенні освітніх потреб дітей з особливими потребами.

Еволюція ставлення до людей з особливими потребами. Історичний огляд проблеми навчання і виховання дітей з особливими потребами. Державна політика щодо задоволення освітніх потреб дітей з особливими потребами. Нормативно-правове забезпечення процесу інклюзивного навчання та виховання (міжнародне та національне законодавство). Стан та перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні. Діяльність всеукраїнських громадських фондів та організацій.

Тема 1.2. *Досвід втілення інклюзивної освіти за кордоном.*

Рушійні сили процесу втілення ідей про освітню інтеграцію.

Принцип „нормалізації” у скандинавських країнах.

Суспільний рух за громадянські права (США, Італія).

Проекти та експериментальні класи; громадська діяльність батьків (Іспанія, Австрія).

Освітні реформи у країнах Центральної Європи (Чехія, Угорщина, Словаччина, Польща).

Тема 1.3. *Включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.*

Характеристика моделей інвалідності. Їхній вплив на усвідомлення необхідності усувати «бар'єри», в тому числі і в освіті. Основні напрями діяльності інклюзивно-ресурсних центрів у забезпеченні доступу дітей з особливими освітніми потребами до якісної освіти.

Термін «включення», «інклюзія». Перешкоди та переваги (для дітей, батьків, педагогів, суспільства в цілому) включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти. Роль вихователя у процесі реалізації інклюзивних підходів в освіті. Команда психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в ЗДО.

Тема 1.4. *Стратегія роботи з дітьми з особливими потребами.*

Характеристика адміністративних стратегій інклюзивних груп. Принципи реалізації проекту включення дитини з особливими потребами до освітнього середовища закладу дошкільної освіти. Характерні риси інклюзивних освітніх закладів. Основні принципи роботи зорієнтованих на дитину інклюзивних груп. Задоволення потреб дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: індивідуальний підхід та етапи соціалізації.

Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. Досвід успішних інклюзивних практик в дошкільній освіті України.

Тема 1.5. *Встановлення партнерських стосунків з родинами.*

Батьки – перші вихователі дитини. Ставлення до батьків як до партнерів. Розуміння індивідуальних потреб родин дітей з особливими потребами.

Характеристика стратегій ефективного спілкування з родинами (повага, співчуття, розуміння, адекватні форми і засоби обміну інформацією). Процес залучення батьків до реалізації проекту з включення дитини з особливими потребами в освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Дотримання конфіденційності та етичних норм у роботі з батьками та членами родини. Створення команди.

Модуль II. *Шляхи включення дітей з особливими потребами до системи дошкільної освіти.*

Тема 2.1. *Характеристика основних категорій порушень розвитку дітей.*

Класифікація порушень розвитку дитини. Технологія використання Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків в освіті для визначення особливих освітніх потреб.

Врахування різних психофізичних розладів у процесі навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку. Диференціація лікувально-педагогічної роботи залежно від структури і типу порушення та медичного діагнозу.

Тема 2.2. Тематичне навчання. Інклюзивний підхід до побудови освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Універсальний дизайн курикулуму для навчання. Принципи універсального дизайну в освіті. Характеристика інклюзивного та середовищного підходів до створення розвивального освітнього простору для дитини з особливими освітніми потребами. «Розумне пристосування» в закладі дошкільної освіти.

Поняття «тематичне навчання». Основні принципи тематичного навчання дітей з особливими потребами. Характеристика переваг тематичного навчання для дітей з особливими потребами.

Тема 2.3. Універсальний дизайн інклюзивного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти.

Поняття «інклюзивне освітнє середовище». Структурно-компонентна характеристика інклюзивного освітнього середовища ЗДО.

Урахування концепції універсального дизайну у створенні інклюзивного середовища групової кімнати, майданчику, спортивної (музичної) зали, ресурсної кімнати, медіатеки тощо.

Характеристика ресурсів адаптації та модифікації інклюзивного освітнього середовища ЗДО до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Тема 2.4. Команда психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі дошкільної освіти.

Поняття «психолого-педагогічний супровід». Нормативно-правове забезпечення діяльності команди психолого-педагогічного супроводу. Основні

завдання, принципи та напрями роботи в ЗДО. Склад команди психолого-педагогічного супроводу.

Характеристика обов'язків осіб команди психолого-педагогічного супроводу у забезпечення сприятливих умов для розвитку потенціалу дитини з особливими освітніми потребами.

Тема 2.5. Розробка індивідуальної програми розвитку дитини.

Перехід від оцінювання до планування освітнього процесу. Процедура розробки індивідуальної програми розвитку. Функції індивідуальної програми розвитку.

Зміст індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами: ідентифікаційна інформація, поточний рівень знань і умінь дітей, цілі і завдання, додаткові послуги, модифікація середовища, вибір місця, термін дії, інформація про прогрес дитини та результати моніторингу ефективності плану. Форма індивідуальної програми розвитку.

Залучення батьків до розробки та затвердження індивідуальної програми розвитку.

Тема 2.6. Проведення спостережень і процес оцінювання. Планування заходів підтримки і адаптації освітнього середовища.

Комплексний процес збирання інформації про дитину з особливими потребами. Джерела отримання інформації про розвиток дитини з особливими освітніми потребами.

Спостереження – підґрунтя процесу оцінювання. Планування процесу формального оцінювання. Процедура оцінювання (отримання дозволу батьків, забезпечення умов спостереження, засоби збирання інформації, вимоги щодо оформлення зібраних матеріалів). Дотримання етичних норм у процесі оцінювання. Використання результатів оцінювання. Розробка педагогічних рекомендацій.

Види адаптації і пристосувань для дітей з особливими потребами: пристосування навчально-розвивального середовища; облаштування групової

кімнати (меблі, обладнання, іграшки); адаптація навчальних підходів, освітнього процесу. Планування адаптацій.

Обмін інформацією. Використання громадських ресурсів щодо створення сприятливого для розвитку та задоволення освітніх потреб дитини з особливими потребами.

Тема 2.7. Технології інклюзивної дошкільної освіти.

Поняття «технології інклюзивної освіти» та їх основні групи. Технології індивідуалізації освітнього процесу. Технології спільного викладання, їх характеристика та методика організації.

Технології роботи з дітьми з різними особливими освітніми потребами. Технології подолання навчальних і поведінкових труднощів. Технології адаптації освітнього середовища. Загальні рекомендації щодо навчання і розвитку дітей з ООП (діти з порушеннями зору; діти з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності/ СДУГ; діти з порушеннями слуху; діти з порушеннями мовлення; діти із порушеннями опорно-рухового апарату; діти з порушеннями інтелектуального розвитку; діти з розладами аутистичного спектра/РАС; діти із затримкою психічного розвитку/ЗПР).

Тема 2.8. Додаткові освітні послуги в закладі дошкільної освіти.

Сутність поняття «додаткові освітні послуги» та специфіка їх завдань. Принципи надання додаткових освітніх послуг. Характеристика рівнів та етапів реалізації додаткових освітніх послуг.

Види психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових занять (послуг) для дітей з особливими освітніми потребами.

Тема 2.9. Вплив різних видів розладів на процеси навчання і виховання дітей з особливими потребами в закладі дошкільної освіти.

Характеристика особливих навчальних потреб, пов'язаних з різними вадами розладів та захворювань дітей. Педагогічні стратегії та підходи до задоволення особливих потреб дітей в залежності від стану їхнього здоров'я та порушення у розвитку в освітньому середовищі закладу дошкільної освіти.

Методи та прийоми стимулювання соціального, емоційного, когнітивного, мовного та фізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

IV. Засоби діагностики успішності навчання

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовуються такі методи:

- методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда.

- методи письмового контролю: модульне письмове тестування; реферат, самостійні письмові роботи.

- методи самоконтролю: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

У процесі оцінювання поточних навчальних досягнень студентів дистанційного навчання застосовуються такі методи:

- Методи навчання за допомогою взаємодії слухача з освітніми ресурсами при мінімальній участі викладача і студентів (самонавчання). Для розвитку цих методів характерний мультимедійний підхід, коли за допомогою різноманітних засобів створюються освітні ресурси: друковані, аудіо-, відеоматеріали та навчальні матеріали, що надходять з комп'ютерних мереж.

- Методи індивідуалізованого викладання і навчання, для яких характерні взаємини одного студента з одним викладачем чи одного студента з іншим студентом (навчання «один у одного»). Ці методи реалізуються в дистанційній освіті в основному за допомогою таких технологій, як телефон, звичайна та електронна пошти; методи, в основі яких лежить надання студентам навчального матеріалу викладачем чи експертом, при якому студенти не відіграють активної ролі у комунікації (навчання «один до багатьох»).

- Методи, для яких характерна активна взаємодія між всіма учасниками освітнього процесу (навчання «багато до багатьох»).

Дистанційне навчання здійснюється за допомогою комп'ютерних телекомунікацій, має наступні форми поточного контролю:

Система Moodle - це платформа, на якій розміщені навчальні матеріали, реалізовується спілкування «студент-студент», «студент-викладач», контролюються знання студентів, але й здійснювати управління освітнім процесом.

Google Meet - проведення дистанційних конференцій, лекційних, семінарських та лабораторних занять, інших форм навчальних занять, проведених за допомогою засобів телекомунікації і інших можливостей «Всесвітньої павутини».

Кожний модуль включає бали за опрацювання лекцій, практичних і семінарських занять, виконання самостійної роботи, модульної контрольної роботи.

Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

V. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Екзамен – 40 балів.

Поточна успішність – 60 балів

VI. Інформаційні джерела для вивчення курсу

Основні

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. посіб. / О.В. Гаврилов. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
2. Данілавічюте Е.А. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі : навч.-метод. посіб. /Е.А. Данілавічюте, С.В. Литовченко; За заг. ред А.А. Колупаєвої. Київ : А.С.К., 2012. 360 с.
3. Індекс інклюзії: дошкільний навчальний заклад : навч.-метод. посіб. / під заг. ред. Шинкаренко В.І. Київ : Плеяди, 2011. 100 с.
4. Інклюзивна освіта від А до Я : poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н.В. Заєркова, А.О. Трейтяк. Київ, 2016. 68 с.

5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія / А.А. Колупаєва. Київ : Самміт-Книга, 2009. 272 с.
6. Колупаєва А.А. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі : навч.-метод. посіб. Київ : А.С.К, 2012. 197 с.
7. Колупаєва А.А. Вступ до інклюзивної освіти : навчальний курс / А.А. Колупаєва, С.М. Єфімова. Київ, 2010. 17 с.
8. Колупаєва А., Таранченко О. Інклюзивна практика : технології навчання. Київ : Літера ЛТД, 2019. 160 с.
9. Компанець Н.М., Луценко І.В. Моделювання індивідуального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ДНЗ. Київ, 2018. 66 с.
10. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
11. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. / Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Харків : Ранок, 2019. 304 с.
12. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ : навч.-метод. посіб. / Компанець Н.М., Луценко І.В., Коваль Л.В. Київ : Апостол, 2018. 100 с.
13. Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах. Курс для викладачів ВНЗ. пер. з англ. Київ, 2000. 224 с.
14. Порошенко М. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : Україна, 2019. 300 с.
15. Середовище, що належить дітям : poradnik для педагогів закладів дошкільної освіти / За заг. ред. Засенка В.В. Київ, 2019. 68 с.
16. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами / За заг. ред. Н.З. Софій. Київ : Плеяди, 2015. 128 с.
17. Теорія і практика інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / Упор. Бондар К.М. Кривий Ріг : ФОП Чернявський Д.О., 2019. 170 с.

18. Універсальний дизайн в освіті: посіб. / Під заг. ред. Софій Н.З. Київ : Плеяди, 2015. 76 с.
19. Швайка Л.А. Інклюзія в ЗДО : навч.-метод. посіб. Київ : Основа, 2019. 144 с.
- Допоміжні**
1. Азін В.О., Байда Л.Ю., Грибальський Я.В., Красюкова-Еннс О.В. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб./ за заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкової Еннс О.В. Київ, 2013. 128 с.
 2. Архітектурна доступність шкіл : навч.-метод. посіб. / Під заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В. / Кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова-Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М. Київ, 2012. 216 с.
 3. Асистент вчителя в інклюзивному класі : навч.-метод. посіб. / за заг. наук. ред. М.Ф. Войцехівського. Київ : Плеяди, 2015. 172 с.
 4. Балакірська Л.В. Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами / Л.В. Балакірська // *Педагогічна майстерня*. 2011. № 6. С. 11-13.
 5. Бех І.Д. Гуманізація спеціальної освіти аномальних дітей як соціально-педагогічна проблема // *Дефектологія*. 1999. № 1. С. 19-23.
 6. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / Віталій Бондар // *Рідна школа*. 2011. № 3. С. 10-14.
 7. Дегтяренко Т.М., Вавіна Л.С. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2008. 302 с.
 8. Заєркова Н.В. Індивідуальне оцінювання дітей з особливими освітніми потребами. Технологія «портфоліо» [електронний ресурс]. Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.education-inclusive.com>
 9. Залучення дітей з особливими потребами: Методичне керівництво до програми «Крок за кроком». Київ, 2000. 224 с.

- 10.Засенко В.В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами [електронний ресурс]. Режим доступу: https://canada-ukraine.org/ ukr.Jornal_V1.htm
- 11.Іванова І.Б. Діти з особливими потребами: проблема термінологічного визначення // *Дефектологія*. 1999. № 1. С. 2-7.
- 12.Інклюзивна освіта: Стан і перспективи розвитку в Україні: наук.-метод. зб. до Всеук. наук.-практ. конфер. в рамках реалізації проекту «Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими потребами» ІВРР-ТАСІС Європейської комісії /ВФ «Крок за кроком» Київ, 2007. 180 с.
- 13.Інклюзивне навчання: партнерські стосунки з родинами / А. Колупаєва, Н. Софій, Ю. Найда, Л. Даниленко // *Директор школи. Шкільний світ*. 2011. № 10. С. 1, 20-25.
- 14.Кашуба Л. В. Інклюзивна модель навчання: компетентнісний підхід / Л.В. Кашуба // *Завучу. Усе для роботи*. 2011. № 13/14. –С. 32-11, 32-15.
- 15.Колупаєва А. Нормативне забезпечення інклюзивного навчання / А. Колупаєва // *Директор школи. Шкільний світ*. 2011. №9. С. 26-32.
- 16.Країни – різні, підхід – один : [інклюзивна освіта за рубежом] / підгот. Максим Короденко // *Освіта України*. 2011. 18 лип. (№ 53/54). С. 9.
- 17.Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук. - метод. зб. / наук. ред. І. Єрмаков. Київ : Контекст. 2000. 336 с.
- 18.Кугуєнко Н.Ф. Світовий досвід інтегрування дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади / Н.Ф. Кугуєнко // *Джерело педагогічних інновацій управління освіти*. Режим доступу : kominternovskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/.../Джерело_Силина_2013.doc
- 19.Луценко І. Психолого-педагогічний супровід дитини з особливими потребами / І. Луценко // *Психолог. Шкільний світ*. 2005. № 40. С. 19-27.
- 20.Мальцева Т.Ю. Педагогічні умови впровадження інклюзивних практик в діяльність дошкільних навчальних закладів / *Молодий вчений*. № 2 (3). 2017. С. 106-110.

21. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. М. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252 с.
22. Основні міжнародні документи в галузі інклюзивної освіти / підгот. Максим Короденко // *Освіта України*. 2011. 8 лип. (№ 53/54). С. 8.
23. Рогова В. Рівний доступ до якісної освіти : інклюзивна освіта в сучасному навчальному закладі / Віра Рогова // *Директор школи. Шкільний світ*. 2011. № 38. С. 27-32.
24. Створення ресурсних центрів. Посібник для батьків дітей з особливими потребами / ВФ «Крок за кроком» Київ, 2007. 216 с.
25. Тарапака Н.В., Кашуба Л.В. Інклюзія в дошкіллі : розвиток дітей із психофізичними вадами в умовах реалізації Базового компонента дошкільної освіти : навч.-метод. посіб. Кіровоград, 2013. 140 с.
26. Троянова Т.В. Спадкоємність у процесі соціалізації дітей з особливими потребами дошкільного віку і початкової ланки освіти / Т. В. Троянова // *Педагогічні науки : зб. наук. пр. / редкол.: Є.С. Барбіна, В.Л. Федяєва, В.В. Кузьменко та ін. Херсон, 2007. Вип. 45. С. 408-411.*
27. Шевцов А.Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : монографія. Київ : НТІ «Інститут соціальної політики», 2004. 240 с.
28. Щорс В.В. Формування гуманного ставлення до дітей з особливими потребами в учасників навчально-виховного процесу / В.В. Щорс // *Початкове навчання та виховання*. 2011. № 32/33. С. 42-45.
29. Як досягти змін : посіб. для батьків та педагогів з обстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності / ВФ «Крок за кроком». Київ, 2007. 140 с.
30. Яременко О. Психогімнастика для дітей з особливими потребами / О. Яременко // *Психолог. Шкільний світ*. 2005. № 37/38. С. 54-57.